

Pravni položaj manjinskih vjerskih skupina u Hrvatskoj do 1918. godine

ŽELJKO BARTULOVIĆ

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

U radu autor obrađuje pravne aspekte položaja manjinskih vjerskih skupina na prostorima današnje Republike Hrvatske do 1918 godine. Veći dio rada posvećen je pravima pravoslavnog stanovništva, što se uglavnom preklapa s pravima doseljenih Srba. Analizirani su Vlaški statuti (Statuta Walachorum), kraljevski akt iz 1630. godine. Sljedeću privilegiju donio je car Leopold I. 6. IV. 1690., pozivajući na ustanak srpski narod pod vlašću Turaka i prvi put navodeći “vojvodu” – titulu koja se nalazi u osnovu povijesnog imena Vojvodine. Leopold I. je obećao vjerske slobode Srbima aktom izdanim 21. VIII. 1690. u Beču, spominjući pravo na vlastitoga arhiepiskopa i u privilegiji od 4. III. 1695. upućenoj crkvenim i svjetovnim vlastima u Hrvatskoj i Ugarskoj u kojoj potvrđuje i pravo na vlastite škole. Deklaratorij Marije Terezije od 16. VII. 1779. uređuje crkveno-narodni sabor, a Konzistorijalna sistema Josipa II. 5. IV. 1782. sadrži postupovne propise pred crkvenim tijelima. Donoseći povlastice, vladari više vode računa o svojim državnim interesima, a manje o koristi Srba, ali one ipak predstavljaju važan početak i osnovu pravne regulacije položaja Srba.

U XIX. stoljeću Hrvatski sabor je potvrdio odluke srpskog crkveno-narodnog sabora iz 1864. i 1865. Zakoni o položaju židovske vjerske zajednice donijeti su 1873. i 1906. Ustroj srpskog crkveno-narodnog sabora utvrđen je reskriptom vladara 1875., a 1887. donijet je zakon o uređenju “grčko-istočne” vjerske zajednice i korištenju ćirilice. Položaj protestantskih zajednica utvrđen je zakonom 1898. Zakon o vjeroispovjednim odnosima Sabor je donio 1906., a zadnji je zakon o položaju islamske vjerske zajednice iz 1916.

KLJUČNE RIJEČI: vjera, privilegije stanovnika i vjerskih zajednica, XVII. — XX. stoljeće

/

Nacija, a uz nju i pojam manjina koriste se od XIX. stoljeća, ali to pravno pitanje može se usporediti s načelom postupanja spram stranaca u tuđoj državi i npr. primjeni načela personalnosti u srednjovjekovnom pravu.¹ Rad analizira ova pitanja u osvjetljenje novog vijeka, osobito u XVII. i XVIII. stoljeću (iako je za pravnu znanost to još uvijek srednji vijek), dok su propisi iz XIX. stoljeća spomenuti. Rad je prostorno ograničen na dio današnjeg teritorija Republike Hrvatske koji je tada bio u sastavu Habsburške / Austro-Ugarske Monarhije.

Razlikovanje etničkih skupina može se pratiti još od antičkog razdoblja. Hamurabijev zakonik iz XVII. stoljeća pr. n. e. razlikuje viši društveni sloj – *awilume*, od ljudi nižeg sloja – *muškenuma*. Temelj različitog položaja skupina vjerojatno je razlikovanje potomaka osvajača i pobijedenih starosjedilaca.² I u Sparti se razlikuju vladajući osvajači – *Spartijati*, pokoreni *perijeci* i robovi – *heloti*.³

U srednjovjekovnoj Franačkoj razlike između etničkih skupina i njihovih pravnih običaja rezultirale su pravnim partikularizmom, ali ne teritorijalnim, toliko karakterističnim za srednji vijek, već personalnim – etničkim. Za svako od franačkih plemena (Salijci, Ribuarci, Hamavi itd.) vrijedi posebno pravo sadržano u različitim zbirkama propisa (*Lex Salica*, *Lex Ribuarica*, *Lex Chama-vorum* itd.). Za romansko stanovništvo u Franačkoj primjenjivalo se njihovo zasebno pravo (*Lex Romana Burgundionum*, *Lex Romana Wisigothorum*).⁴

Propise o položaju stranaca sadrže i srednjovjekovni statuti hrvatskih primorskih gradova i otoka. Npr. Riječki statut iz 1530. sadrži propis, knj. II., gl.

1 Ovaj rad temelji se na autorovim radovima: Prava Srba u Habsburškoj monarhiji u XVII vijeku i Vojvodina, objavljenom u Zborniku radova *Pravni izazovi na početku XXI veka*, Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar 2011., str. 177–192 i Pravni položaj manjinskih vjerskih skupina u Hrvatskoj do 1918., u: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti*, IV. hrvatski simpozij o nastavi povijesti, ur. Marijana Marinović, Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014. str. 55–72.

2 Margetić Lujo, *Opća povijest prava i države*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 1998., str. 16.

3 Festic, Raifa, *Opća historija države i prava*, COLPI, Sarajevo 1998., str. 79.

4 Kurtović, Šefko, *Opća historija države i prava*, I. knjiga, Robovlasništvo i feudalizam, Informator, Zagreb 1987., str. 147–148.

54., o primjeni prava na strance: "Isto pravo treba dati strancima, koje stranci daju našim (građanima)."⁵

Položaj vjerskih zajednica i njihovih pripadnika u srednjem vijeku bilo je potrebno pravno regulirati i pružiti im pravnu zaštitu, kao i danas, zbog posebne organizacije spram svjetovne, državne teritorijalne vlasti. Među prvim dokumentima izdvaja se Westfalski mirovni ugovor od 24. X. 1648. koji određuje međusobnu toleranciju katolika i protestanata na njemačkom području. Sloboda izbora vjere odnosila se na pravo vladara, tj. feudalaca koji su mogli slobodno ispovijedati vjeru, dok su podanici morali prihvatiti njihovu, osim ako im senior nije dodijelio slobodu izbora. Podanici druge vjere morali su se iseliti.⁶

/ Vlaški statuti (*Statuta Walachorum*) iz 1630. godine

Poseban problem položaja manjinskog stanovništva javlja se pri doseljavanju stanovnika koji su od xv. stoljeća bježali pred Turcima Osmanlijama. Godine 1578. nastala je Vojna krajina kao dio hrvatskog i ugarskog državnog prostora koji je došao pod upravu austrijskih vojnih tijela u Grazu i Beču i zadržao poseban status do 1881. godine.

Kralj Ferdinand II. Habsburški 5. X. 1630. Vlaškim statutima popisuje prava doseljenika. Kralj je akt napravio prema pravima koje su oni uživali prije preseljenja i dao ga izaslanstvu na čelu s igumanom Maksimom Predojevićem. Statuti se odnose na tri kapetanije Slavonske krajine (križevačku, koprivničku i ivaničku), a primjenjuju se i na krajišnike Karlovačkog generalata.⁷ Samou-

5 Tekst prema Herkov, Zlatko, *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, Matica hrvatska, Zagreb 1948., str. 231: "Pošto je pravedno i pravo, da se isto pravo daje strancima, kojim se oni služe u svojoj državi ili krajevima, gdje vladaju: radi toga određujemo, da se sa strancima, koji ne borave (u Rijeci), i sa susjedima postupa u Rijeci – kako u pogledu reda, tako i u pogledu parnica, bilo građanskih bilo kaznenih – na način i oblik, kako se postupa s našim (građanima) u njihovim krajevima, izuzevši trgovce i (izuzevši) propis statuta "O kupcima trgovačke robe", za koji (propis) ne ćemo nikako, da je ovim statutom dokinut."

6 Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Školska knjiga, Zagreb 1978., str. 59.

7 Krkljuš, Ljubomirka i Šarkić, Srđan, *Odabrani izvori iz državnopravne istorije Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd 1982., str. 72, Šidak, Jaroslav, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*, Školska knjiga, Zagreb 1952., str. 134–137. Vidi i Marijan, Vlado St., *Srpska istorijska čitanka 2*, NNK, Beograd 2001., str. 158–161; Vejinović, Slavko, *Srbi u dijaspori u prošlosti i sadašnjosti*,

prava se temeljila na personalnom načelu, dok teritorijalnu upravu vrše vojni organi.

Samouprava obuhvaća izbor vlastitih organa. Na čelu svakog sela stoji knez ili sudac (*judex sive knezins*) kojeg članovi općine biraju na Đurđevdan. Zborove odobrava general, a nedozvoljeni zborovi zabranjeni su prijeljnom smrtne kazne. Svaka kapetanija / distrikt bira vrhovnog suca i 8 prisjednika (*assesores*, sudski pomoćnici) dan nakon Đurđevdana. Biraju ga knezovi sa 2 — 3 starije osobe (*iurati*, prisežnici) iz svakog sela. Izbor potvrđuje general u kraljevo ime, a ako ga odbije mora javiti vladaru. Knez vodi popis vojnih obveznika starijih od 17 godina, sudi u sporovima manje vrijednosti, obavlja policijsko-upravne poslove održavanja reda i izriče novčane kazne do 8 forinti. Počinitelje težih kaznenih djela veliki suci mogu osuditi na kazne zatvora, okove, prisilni rad i tjelesne kazne ili ih predaju vojnim vlastima. Vojna obveza krajišnika na prostoru Vojne krajine bila je obrambena, izvan nje morali su ratovati 14 dana besplatno, a nakon toga uz plaću. Statuti propisuju i pitanja građanskog prava. Krajišnici imaju pravo otuđenja, zalaganja i oporučnog raspolaganja zemljom. Ugovori o pokretnim stvarima sklapali su se javno pred svjedocima, o nekretninama pred knezom i 2 — 3 svjedoka, a oporuke pred knezom i 4 — 5 svjedoka, pred svećenikom i 2 — 3 svjedoka ili pred zakletim bilježnikom. Položaj pravoslavne crkve i njenih pripadnika nije bio predmet Statuta.⁸

Pavlović Vlaške statute naziva “Srpski statuti”, ali oni se odnose i na druge doseljene stanovnike pod općim imenom – Vlasi. Vlasi se često izjednačavaju sa Srbima. Pojam ima različita značenja. Prvo, najstarije značenje vjerojatno označava dijelove starosjedilaca (više ili manje romanizirano ilirsko stanovništvo) koji su se tijekom doseljavanja Slavena povukli na otoke i primorske gradove, a dijelom u manje plodne planinske prostore. Ovi drugi se bave stočarstvom pa se tijekom vremena pojam Vlah počinje koristiti za stočare. Zemljoradničko i urbano stanovništvo koje živi organizirano u selima i komunama razlikuje se od stočara koji putuju u potrazi za ispašom. Konačno se pojam širi na sve strance koji dolaze iz zaleđa ili bježe pred Turcima.⁹ Naravno da je među tim stanovništvom bio vrlo velik broj Srba i korištenje ovog termina ne znači

Muzej Vojvodine, Novi Sad 1999., str. 62–63, 77 i 92.

8 Pavlović, Marko, *Srpska pravna istorija*, vlastita naklada, Kragujevac 2005., str. 189–90.

9 Bartulović, Željko, *Povijesni razvoj Hreljina od prvog spomena do sredine XIX. stoljeća*, *Bakarski zbornik 1*, Bakar 1995., str. 7–18; Bartulović, Željko, *Povijest hrvatskog prava i države (kompendij)*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2008.

negiranje Srba nego označava sve doseljene stanovnike bez obzira na etničko podrijetlo i vjeru.

/ Privilegije¹⁰ Srba u XVII. stoljeću

Doseljavanja Srba na prostore Habsburške monarhije započinju u XVI. stoljeću. Najbrojniji organizirani dolazak srpskog stanovništva na čelu s vrhom Pečke patrijaršije kao preteče Srpske pravoslavne crkve, zbio se u doba Velikog turskog rata 1683. — 1699. Novodošla crkvena institucija razvija na novom području različite oblike vjerskog, ali i kulturnog te školskog rada, pri čemu je utjecala i na ranije doseljenike. Nakon velikih uspjeha poslije razbijanja opsade Beča 1683. habsburška vojska 1689. dolazi do Prištine gdje patrijarh Arsenije III. 27. XI. polaže prisegu vjernosti austrijskom zapovjedniku. Turci kreću u protunapad i 22. XII. 1689. nanose poraz kod Kačanika pa počinje povlačenje prema sjeveru.¹¹ Leopold I. Habsburški izdao je nekoliko akata u kojima možemo naći temelje priznanja različitih prava srpskom narodu i pravoslavnoj crkvi.¹²

/ *Pozivna pisma (Litterae invitatoriae) od 6. IV. 1690.*

Prvi je poziv na ustanak (*Litterae invitatoriae* / Pozivna pisma) narodima u turskoj vlasti 6. IV. 1690.:

Svim narodima i zemljama koje od Naše nasledne kraljevine Ugarske zavise, i svim drugima... pređašnjoj slobodi, pređašnjim povlasticama i pređašnjem savezu sa telom od koga

- 10 Pojam "privilegije" koji se istražuje u radu ne označava negativnu, protupravnu pojavu već pravno utemeljene "povlastice davane u feudalizmu pojedincima... ili pojedinim grupama, kao i nekim pravnim licima". Privilegije, Pravna enciklopedija, 2. knjiga, Savremena administracija, Beograd 1989., str. 1315; Privilege, Black's law dictionary, West Publishing Co, St. Paul, Minnesota 1991., str. 831.
- 11 Šarkić, *Istorija države i prava Srbije, Istorija države i prava II*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad 2009., str. 60–61. Krkljuš, Ljubomirka, *Pravna istorija srpskog naroda*, Pravni fakultet, Novi Sad 2002., str. 384–385. O doseljavanju i privilegijama Srba vidi i Bartulović, Željko i Randelović, Nebojša, *Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš 2009., str. 9–10,
- 12 Vidi i Milovanović, Suzana, Srpska narodnocrkvena autonomija u Ugarskoj u drugoj polovini 19. i početkom 20. veka, *Rad Muzeja Vojvodine*, 50/2008., str. 207–228.

zavise povratimo... po svoj Albaniji, Srbiji, Miziji, Bugarskoj, Silistriji, Iliriji, Macedoniji, Rasiji... Obećavamo... koje su nama kao kralju Ugarske pravno potčinjene i koje će se zakonito potčiniti, zadržavši poglavito slobodu, povlastice i prava svoje veroispovesti i izbora vojvode, da ćete izuzeti biti ispod svakog javnog tereta i danka, ali izuzevši stara i obična prava kraljeva i gospode koja su postojala pre svakog upada turskog... za vaše sopstveno spasenje i obranu, na način dobrovoljnog danka, po mogućstvu davati nužne priloge... obećavamo, poklanjamo i ustupamo svima i pojedininim slobodno pritežavanje dobara, ili pokretnih ili nepokretnih, koja god od Turaka... oduzeli budu..¹³

Priznate su stare povlastice, sloboda vjere i izbora vojvode, oslobođenje od davanja i tereta osim onih uvedenih prije turskog osvajanja kao i dobrovoljnih ratnih priloga, slobodan posjed osvojenih pokretnih i nepokretnih dobara. Pravo na slobodan izbor vojvode ne znači obećanje zasebnog autonomnog teritorija, već osobe koja se prema personalnom principu nalazi na čelu skupine ljudi. One se temelje na personalnom načelu za doseljenike, na teritorij Hrvatske i Ugarske, ali bez teritorijalne autonomije. Ovo je prvi spomen vojvode, naziva prema kojem će Vojvodina kasnije ponijeti svoje povijesno ime. Pravo na slobodno korištenje nekretnina je nejasno jer je vladar, koji je ujedno i ugarski kralj, naveo da će poštivati pređašnje povlastice u koje ulaze prava ranijih feudalnih vlasnika zemljišta koji su ih dobili od prethodnih ugarskih vladara prije no što su Habsburgovci došli na ugarsko prijestolje 1526. To su područja koja su bila u sastavu ugarske krune prije turskih osvajanja, npr. dijelovi Ugarske, Hrvatske, kao ona na prostoru današnje sjeverne Srbije, Bosne i Hercegovine te Vojvodine. O područjima srednjovjekovne Srbije kralj štiti, ne spominje priznanje prava nekadašnjih srpskih plemića. Krkljuš uočava da

13 Krkljuš i Šarkić, *Odabrani izvori*, str. 74–75 prema Radonjić, Jovan i Kostić, Mita, *Srpske privilegije od 1690. do 1792.*, Beograd 1954., str. 89–95. Vidi Miladinović, Žarko, *Tumač povlastica, zakona, uredba i drugih naređenja srpske narodne crkvene avtonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad 1897., str. 1–2. Marijan, *Srpska*, str. 273–275 navodi da je zbog rata sa Francuskom Leopold I. povlačio svoju vojsku pa poziva stanovnike obećavši im povlastice nakon pobjede. Šarkić, *Istorija*, str. 62. Krkljuš, *Pravna*, str 384. Vidi i Mikavica, Dejan, *Granice Vojvodine 1848. — 1868.*, u Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa *Pravne i povijesne odrednice granica srednje i jugoistočne Europe*, Osijek 2011., str. 87–88.

Habsburgovci povelje izdaju kao “ugarski kraljevi” pozivajući narode i zemlje “pravno potčinjene i koje će zakonito potčiniti”. Nadaju se proširenju vlasti na nekadašnje prostore ugarskog kraljevstva. Korištenje formule da će stanovnicima pripasti nekretnine koje “oduzeli budu” odnosi se na srednjovjekovno “pravo mača” (*ius gladii*), stjecanje vlasništva stvari osvojenih u ratu. Vladar i tu može osporiti pravo stanovnika tvrdeći da je carska vojska imala veće zasluge u oslobođenju pa je on stekao to pravo.

O dvoličnim postupcima cara Leopolda govore zbivanja vezana uz Đorđa Brankovića i njegovu ideju o Iliriku – krajevima oslobođenih od Turaka pod pravoslavnom dominacijom. Njemu je car Leopold I. priznao pravo na oslobođene zemlje trebajući pomoć u ratu, da bi ga kasnije uhitio te on umire u zatvoru.¹⁴ Na isti je prijetvoran način car ugušio pobunu hrvatskog i ugarskog plemstva 1671. – “urotu” Zrinskih i Frankopana. Pavlović piše da Leopold I. daje obećanja u svom interesu, u strahu od rata s Francuskom i novčanih problema. Proglas utemeljen na Brankovićevom memorandumu ne spominje Ilirsko kraljevstvo, nego “polunezavisnu teritoriju sa vojvodom na čelu” – vojnu granicu. Vladar ne obećava poseban teritorij, već samo vojvodu, ali i njega izbjegava imenovati.

/ Privilegija od 21. VIII. 1690.

Nakon turske pobjede habsburška vojska i Srbi se povlače prema sjeveru. Na crkveno-narodnom saboru u Beogradu 8. VII. 1690. Leopold je priznat za srpskog kralja i zatraženo je da se pravoslavnoj crkvi priznaju prava koja je imala pod Turcima.¹⁵ Raniji vladarev poziv ne sadrži privilegije crkvi pa episkop Isaija Đaković pregovara kod cara koji daje povlasticu 21. VIII. 1690.¹⁶

Kralj Leopold I. dao je Srbima i posebno pravoslavnoj crkvi privilegije aktom 21. VIII. 1690. u Beču:

Časnomu, odanomu... Arseniju Czernovichu, nadbiskupu istočne crkve grčkoga obreda, episkopima i... svećenicima i svjetovnim staležima, kapetanima, podkapetanima... cijeloj općini toga grčkog obreda i naroda srpskoga u Grčkoj, Bugarskoj, Srbiji, Hercegovini i Dalmaciji, Podgorju i Jenipolju i u

14 Pavlović, *Srpska*, str. 193–194.

15 Pavlović, *Srpska*, str. 194–195, prema Radonić i Kostić, *Srpske privilegije*, str. 89–90.

16 Krkljuš, Ljubomirka, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, Pravni fakultet, Novi Sad 2004., str. 18–19.

drugim pridruženim mjestima.. razabrasmo najmilostivije vašu zahvalnost zato, što smo vas oslobodili... turske tiranije i staru vam vratili slobodu, i vječno obećanje, kojim se obvezujete nama vi i potomci vaši radi tolike iskazane blagodati. To doduše radite po svojoj dužnosti, ali opet na Naše još veće zadovoljstvo, što ste priznali Naše pravo, te se predajete u okrilje milosti i blagosti Naše, kao gospodina i zakonitoga kralja Vašega, i izjavljujete hvale vrijednom odrešitošću, da vam je od sad pod okriljem Našim živjeti i umrijeti... te milostivo odlučismo, da po običaju istočne crkve grčkoga obreda srpskoga slobodno zadržite i način staroga kalendara i da vam, ako što dosad, tako i odsad nikakovi crkveni ni svjetovni staleži nikako ne smiju smetati; i neka vam je slobodno između sebe po svojoj volji od naroda svoga i jezika srpskoga namještati arhijepiskopa, koga će stalež crkveni i svjetovni između sebe birati – a taj arhijepiskop neka imade slobodu i vlast upravljati svim istočnim crkvama grčkoga obreda... neka je on (i dalje) na čelu crkvama grčkoga obreda i zajednici ove vjeroispovijesti po svojem crkvenom ugledu, po privilegijama, koje su vam dali Naši uzvišeni prethodnici, pokojni kraljevi ugarski, po cijeloj Grčkoj, Srbiji, Bugarskoj, Dalmaciji, Bosni, Jenipolju i Hercegovini pa i po Ugarskoj i Hrvatskoj... Nadalje staležima crkvenim, kao što arhijepiskopu i episkopima, monasima i svake ruke svećenicima grčkoga obreda po manastirima neka ostane vlast upravljati tako da nitko ne smije dirati u pomenute vaše manastire, crkve i sijela, a neka uživaju desetinu, prinose i četvrtine po starom pravu; a nad crkvenim staležom neka ni jedan svjetovnjak osim Nas nema vlasti koga uhititi ili uhvatiti, nego će arhijepiskop takove sebi podvrgnute svećenike, koji zaslužuju neku kaznu, smjeti po crkvenom ili kanoničkom pravu kazniti. Dajemo također i potvrđujemo, da po darovnici naših prethodnika imate crkve grčkoga obreda, manastire i dobra, koja ovima pa tako i arhijepiskopu i episkopima pripadaju, bila ona kakova mu drago... Najposlije ne ćemo dopustiti, da ijedan svećenik ili svjetovnjak smeta arhijepiskopu i episko-

pima vašim, kad budu po potrebi pregledali manastire i crkve po gradovima i selima ili također pustili parohie i zajednicu.¹⁷

Prema povlastici Srbi imaju pravo zadržati svoju grčko-istočnu vjeru što je sloboda vjeroispovijesti, julijanski kalendar, pravo izbora arhiepiskopa između pripadnika svoje zajednice i jezika nadređenog svim pravoslavnim crkvama na spomenutom prostoru i sudskim ovlaštenjima prema pripadnicima crkve kojima sudi prema kanonskom pravu. Crkva ima pravo na dobra i prihode (desetinu, četvrtinu i dr.) prema ranijim privilegijima ugarsko-hrvatskih vladara kao i na zaštitu od bilo kakvih ometanja od strane drugih svjetovnih i crkvenih vlasti osim vladara.

Krkljuš piše da su u konceptu akta bile izostavljene Hrvatska i Ugarska, ali je na intervenciju episkopa Đakovića stavljena formulacija da je arhiepiskop nadležan za sve Srbe. To je ugovor sa Srbima. Priznata je patrijarhova jurisdikcija i crkvena autonomija, njegova vlast nad onim krajevima nad kojima je vladar imao pretenzije.¹⁸

Formulacije u aktu upućuju da je riječ o personalnim povlasticama doseljenim Srbima kojima vladar ne daje teritorijalnu autonomiju. Patrijarh je htio garanciju svojih ranijih prava dok je Leopold I. htio ostvariti svoje pretenzije, priznanje svoje vrhovne vlasti od strane crkve, uz postojeće teritorijalne pretenzije prema krajevima odakle je došlo izbjeglo stanovništvo.

Leopold I. je “mutio vodu” unoseći nemir između hrvatskog i ugarskog plemstava i doseljenika. Privilegiju je izdao mimo Ugarskog i Hrvatskog sabora pa je plemstvo nije htjelo priznati. Unosio je nemir i među Srbe koji su od vladara tražili da Đorđa Brankovića imenuje starješinom i despotom. Kako je on bio zatvoren, na prijedlog/izbor od 6./7. IV. 1691. car je 11. IV. za podvojvodu imenovao Jovana Monasterliju.¹⁹ To je bilo prvo imenovanje na osnovu priznate titule vojvode. Prema Šarkiću on je “više zapovednik narodne milicije nego politički poglavar naroda”.²⁰ Leopold I. nije dozvolio da Srbi imaju svjetovnog vođu kojeg oni hoće.

17 Hrvatske Pravice, (sastavio Hrvoje Požar), vlastita naklada, Split — Zagreb 1990., str. 108–110, prema Czoernig, *Etnographie der österreichischen Monarchie*, III. B. Vidi i Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 3–4 koji navodi da je privilegija istovjetnog sadržaja izdana i 11. prosinca 1690. Marijan, *Čitanka*, str. 279–281; Šarkić, *Istorija*, str. 62.

18 Krkljuš *Istorija*, str. 19. ISTA, *Pravna*, str 384–385.

19 Pavlović, *Srpska*, str. 195–196.

20 Šarkić, *Istorija*, str. 62, Krkljuš, *Pravna*, str 385.

Nakon pobjede kod Slankamena 19. VIII. 1691. Leopold I. na traženje Arsenija III. preko ugarskog kancelara Blaža Jaklina donosi nov patent koji je identičan prethodnome osim što sadrži dodatni odjeljak kojim se određuje da “srpski narod može pod upravom i uredbom svojih vlasti zaostati”. Miladinović misli da je riječ o upravi “svetovnih vlasti”.²¹ Pavlović drži da Srbi zavise od arhiepiskopa ne samo u crkvenim nego i “u svetovnim odnosima”.²² Prema Krkljuš, nove povlastice znače samoupravu, jer će arhiepiskop imati nadležnost “ne samo u crkvenim, nego i u svetovnim stvarima”, a slično zaključuje i Šarkić. Bitno je primijetiti da to nije izvorno ovlaštenje arhiepiskopa već mu je povlasticu dao car smatrajući da pravo pripada njemu te ga samo on može prenijeti na druge, a isto tako i oduzeti, što se dogodilo 1732. kada je jurisdikcija arhiepiskopa sužena na crkvena pitanja.

Arhiepiskop, prema ovom aktu, dobiva povlasticu kaduciteta (*ius spoli*), tj. pravo nasljeđivanja osoba grkoistočne vjere koji umru bez nasljednika (djece i srodnika). Možda je vladar to učinio kako bi stvorio rivalitet između crkve i svjetovnih tijela.

U ovom aktu ne spominje se vojvoda, a patrijarh se suprotstavlja izboru Jovana Monasterlije za podvojvodu smatrajući da on ima svjetovnu vlast na temelju ove privilegije. Predsjednik Ilirske dvorske deputacije, barun Bartenstein piše da je Leopold I. zbog ratne opasnosti ponudio izbor vojvode, ali da je “ova slobostina sasama opasna, i bila bi kraljevskoj vlasti sasama na štetu” pa zato nije ušla u nove privilegije.²³

Na narodnom skupu u Baji, početkom 1694., Srbi traže posebnu teritoriju u Slavoniji i Srijemu, ali otpisom Dvorskog ratnog vijeća od 31. v. 1694. priznata su im samo personalna prava u Banatu. Patrijarh Arsenije III. žalio se na povrede privilegija od strane Katoličke crkve i feudalaca pa vladar putem Ugarske dvorske kancelarije donosi privilegiju od 4. III. 1695.²⁴

21 Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 5. Miladinović je ovu privilegiju greškom datirao u 1690. godinu, što se vidi jer se u kronološkom navođenju akata ona nalazi poslije privilegije od 11. prosinca 1690. Krkljuš, *Istorija*, str. 20.

22 Pavlović, *Srpska*, str. 197. Grujić smatra da je time uvedena “jedna vrsta teokratske vladavine, te je patrijarh postavljao i narodne oficire, sudio i u građanskim sporovima, potvrđivao statute trgovačkih i zanatskih cehova itd.” Narodna enciklopedija, IV, str. 360–361. Šarkić, *Istorija*, str. 62; Krkljuš, *Pravna*, str. 385.

23 Krkljuš, *Istorija*, str. 20–22.

24 Krkljuš, *Istorija*, str. 20; Šarkić, *Istorija*, str. 63

U novoj privilegiji od 4. ožujka 1695. upućenoj crkvenim i svjetovnim vlastima u Hrvatskoj i Ugarskoj car Leopold I. ističe:

Najponiznije je Našem Veličanstvu iskazao Arsenije Černojević... kako se on... zajedno sa srpskim (raškim) narodima... latio toga posla, da strese jaram otomanskog tiranstva... pa Nam toga radi objavio, ne samo, da su oni i potomci njihovi podloženi pravu, milosti i blagosti Našoj kao zakonita kralja, nego da su se, ostavivši svoje kuće u Turskoj i napustivši svoje imanje i sermiju, a prognani iz svoje domovine, i premestili u Naše krajeve... gotovi živeti i mreti pod senkom Naše zaštite... i kako je on ovim osobito vrlim i plemenitim delom... dobio milostive naredbe i diplome... i slobode i osobita prava... da i pomenutom arhijepiskopu ostane nepovređeno staro dostojanstvo i vlast, da može vladike svoje vere postavljati... i da vladike... milostivo nalazimo da se mogu primiti i trpeti po okruzima, koji su im određeni, a u kojima su to jest po volji Našega dvorskog vojničkog veća u dovoljnom broju porodica naselili i smestili raški ili srpski narodi... mogu svoje duhovne poslove bez smetnje vršiti, krivce popravljati i za krivice kazniti, škole i crkvene prihode, što im po veri i starom običaju pripadaju, primati, i svoju dužnost... vršiti,... da može slobodno vršiti i ispovedati svoju veru, bez ikakvog straha, opasnosti i štete u telu ili imanju i da može uživati pređašnju i njima još u staro doba po glasu trećega članka pete odluke kralja Matije, i poslednjega članka druge odluke kralja Vladislava odobrenu slobodu od desetka, koji desetak neka sam narod obraća i upotrebljava na hranu i prihod vladika svoje vere... Zato... sudismo, da valja ih sve skupa, t.j. arhijepiskopa, vladike i srpske narode... sa svom porodicom i dobrima, i sa svima stvarima i celim imetkom njihovim da primimo u Našu kraljevsku odbranu i osobitu zaštitu i zaklon".²⁵

25 Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 5–8; Krkljuš i Šarkić, *Odabrani izvori*, str. 77–79, prema

Prvo, u privilegiji je primjetan neskriven, zapovjednički ton kojim se vladar “s visoka” obraća adresatima akta. “Najponizniji” patrijarh, pripadnici crkve i stanovnici su samo prognani bjegunci koji su ostavili svoje zemlje i kuće, te će “živjeti i umrijeti” za svog vladara koji im je “milostivo” odredio gdje će se naseliti. Leopold I. tvrdi da su ga Srbi priznali za svoga “zakonita kralja”, što bi njemu u slučaju mogućeg oslobođenja njihovih teritorija tokom rata dalo pravo da ih legitimno priključi Habsburškoj Monarhiji.

Arhiepiskop ima pravo imenovanja vladika koji će domaći feudanci, stanovništvo i Katolička crkva tolerirati u područjima gdje ih je vladar naselio, a to je pravo vjeroispovijesti pod izričitom zaštitom vladara. Arhiepiskop ima sudsku vlast, pravo kažnjavanja i pravo na vlastite prihode, a desetina prikupljena od doseljenog stanovništva će pripadati vladikama. Pavlovićeva misao da je uvedeno oslobođenje od plaćanja desetine odnosi se na oslobođenje plaćanja desetine svjetovnim feudalcima, ali ostaje desetina Pravoslavnoj crkvi.²⁶ Od posebne je važnosti pravo Crkve da osniva vlastite škole.

Krkljuš “uočava tendenciju... sužavanja” privilegija: pravo kralja da potvrdi episkope, episkopi smiju u službu samo u krajevima gdje je dozvoljeno naseljavanje Srba, rad crkvenih lica ograničen je klauzulom da ne smiju raditi na štetu prelata i Katoličke crkve, a privilegije vrijede “dokle stvari ovako budu stajale”.²⁷

Miladinović primjećuje igru cara Leopolda koji nejasnim formulacijama u svojim privilegijama nastoji privući Srbe na svoju stranu u ratu protiv Turaka. I zaista, Leopold I. je još na početku svoje apsolutističke vladavine obećao hrvatskim i ugarskim staležima oslobođenje njihovih nekadašnjih područja koja su u tom trenutku bila u turskoj vlasti. Zatim je otezao s ratom za oslobođenje jer je bio uvučen u borbu s Francuskom za tzv. španjolsko nasljeđe Habsburgovaca, tj. posjede njihove loze koja je vladala u Španjolskoj. Nezadovoljstvo takvom politikom dovelo je do otpora dijela hrvatskog i ugarskog plemstva u pobuni Zrinskih i Frankopana. Sa sudionicima je car krvavo obračunao 1671. namamivši ih prethodno u Beč obećanjima slobodnog dolaska (*salvus conductus*). Dvoličnost ovog vladara Miladinović je s okusom gorčine podcrtao zaključkom za seobu “koja je svakako sudbonosna po Srbe, to može biti, da bi po srpski narod bolje bilo, da je i izostala bila”.²⁸

Radonjić i Kostić, *Srpske privilegije*, str. 89–95; Marijan, *Čitanka*, str. 291–294.

²⁶ Pavlović, *Srpska*, str. 197–198.

²⁷ Krkljuš, *Istorija*, str. 20–22.

²⁸ Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 5.

/ Pregled privilegija i propisa u XVIII. st.

Ferenc Rákóczy vodi mađarsko plemstvo 1703. u buni protiv vladarevog apsolutizma. Srbi, kao i Hrvati, nisu prišli ustanku i zato patrijarh od vladara traži priznanje povlastica kao zahvalu za vjernost, što je Josip I. učinio 1706. Nakon smrti Arsenija III. narodni sabor izabrao je za mitropolita Isaiju Đakovića 1708. Beč želi pravoslavnu hijerarhiju odvojiti od Pečke patrijaršije, ali došlo je tek do administrativne autonomije u okviru Karlovačke mitropolije.²⁹ Od vladara se traži proširenje povlastica: zaseban teritorij, da ugarski sabor prizna privilegije kao svoje zemaljske zakone, da pravoslavni kler sudjeluje u radu hrvatskog i ugarskog sabora. Karlo III. u potvrdi privilegija 1713. navodi uvjet da one ne idu na štetu trećih. To uznemirava Srbe pa je 1715. donio Zaštitnu diplomu po kojoj privilegije važe “dokle Srbi budu verni, odani i poslušni njemu i njegovom domu”. Diplomom je proglasio Ratni savjet u Ugarskoj i Hrvatskoj što prema Krkljuš znači da su privilegije po prvi puta proglašene i u Hrvatskoj.³⁰ Ipak, bilo bi smjelo tvrditi da one ranije nisu bile na snazi.

Napredne reforme u doba prosvijećenog apsolutizma Marije Terezije (1740. –1780.) i Josipa II. (1780. –1790.) imale su “drugu stranu medalje”. Josip II. ukida crkvene redove (jezuiti i pavlini) i sekularizira njihove škole. Ista opasnost nadvila se nad Pravoslavnu crkvu.

Marija Terezija je privilegije potvrdila 1743. i 1745. nakon što je Srijem uključila u hrvatske županije.³¹ Ona je, modernizirajući upravu, 1745. osnovala Ilirsku dvorsku komisiju, koja se od 1747. zove Ilirska dvorska deputacija (*Hofdeputation in Transsylvanicis, Banaticis et Illyricis*), ali taj organ radi u interesu dvora, a ne Srba koji zato tome prigovaraju.³² Slično i hrvatsko plemstvo tvrdi da novo Hrvatsko kraljevinsko vijeće krnji autonomiju županija i sabora. Ugarska dvorska kancelarija tvrdi da postaje nadležna za srpska pitanja, a Pravoslavna crkva da su privilegije “ustanove javnog prava pod suverenitetom monarha, te da nema potrebe... da... moraju biti uzakonjene... na ugarskom saboru”. Predsjednik Ilirske kancelarije 1748. odgovara da je to pitanje “baština austrijskog doma” (*patrimonium Domus Austriacae*), a 1753. da redovni

29 Pavlović, *Srpska*, str. 197–198.

30 Krkljuš, *Istorija*, str. 22–23.

31 Krkljuš, *Istorija*, str. 25–26.

32 Pavlović, *Srpska*, str., 198.

zakoni sabora nemaju prednost pred privilegijama koje je vladar dao narodu kao iznimku (*ex legis exceptis*).³³ To znači da je potvrđena prednost personalnog principa važenja prava nad teritorijalnim koji su tražili Mađari.

Marija Terezija je 1770. i 1777. izdala “regulamente” (pravilnike) kojima uređuje građanska i crkvena pitanja položaja Srba, ali su oba doživjela kritike³⁴ pa je 16. VII. 1779. izdan Deklaratorij (*Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis, das Erläuterungscript*) koji ostaje na snazi do 1868.³⁵ Deklaratorij sadrži propise o: samostalnosti uprave u crkvenim poslovima, izboru i prihodima mitropolita, imovini svećenika, crkvenom fondu, upravi crkvenih imanja, pravu krune na imenovanje administratora mitropolije i eparhija, izboru episkopa i crkvenih dostojanstvenika, nagradama za svećeničku službu, protoprezbiterima, stupanju u svećenički red i primanju službenih mjesta u crkvi, oslobođenju svećenstva od davanja državi, činovima vjenčanja, sahranjivanja, ispovjedi, manastirima i kaluderima, kaznama u crkvi, kongresima, kalendaru, crkvenim praznicima, gradnji crkava i groblja, mješovitim brakovima, objavi zakona, vremenu održavanja sinoda i zakletvama. Zabranjeno je imenovanje svećenika i arhimandrita u Peći ili drugdje u Turskoj te njihov dolazak i odlazak bez dozvole svjetovne vlasti. Pod nadzor vladara dolazi narodno-crkveni, tj. “neprikosnoveni” fond. Maksimiran je broj paroha zavisno o broju kuća u mjestu. Vladar je obećao utemeljiti zasebnu tiskaru “za srpski i za ostale istočne jezike” kako bi “lakše bilo... nabavljati nužne knjige”, ali ona nije utemeljena. U narodni, tj. crkveni sabor ulazi 75 zastupnika (po 25 iz reda vojnika, građana i svećenstva). Akt je izdan na latinskom jeziku za područje Hrvatske i Ugarske, a na njemačkom kao službenom jeziku u Vojnoj krajini.³⁶

Deklaratorij je prijelaz s feudalnih, personalnih privilegija, ograničava ih na pitanja “vjere, savjesti i običaja”, a u civilnim stvarima je nadležna svjetovna vlast u mjestu stanovanja, prema suvremenom teritorijalnom principu.³⁷ Krkljuš piše da je to “izraz apsolutne vlasti vladaoca nad narodom i crkvom.”³⁸

33 Krkljuš, *Istorija*, str. 26–27 i Krkljuš, *Pravna*, str. 386.

34 Krkljuš, *Istorija*, str. 28–29.

35 Krkljuš, *Istorija*, str. 28–29.

36 Miladinović, *Tumač povlastica*, str. 10–54. Vidi i Miller, Nicholas J., *Between Nation and State, Serbian Politics in Croatia Before the First World War*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1997., str. 36.

37 Pavlović, *Srpska*, str. 198–201, prema Grujić, *Narodna enciklopedija*, IV, str. 365.

38 Krkljuš, *Istorija*, str. 29.

Vladarica želi kontrolu nad crkvom, njenim financijama i školstvom. Iste je mjere poduzela prema Katoličkoj crkvi i školama proglašivši se “apostolskom” vladaricom koja saziva crkvene sabore, imenuje velikodostojnike i osniva laičke, državne škole.³⁹

Car Josip II. donio je Patent o vjerskoj snošljivosti (*Toleranzpatent*) 21. X. 1781. za Ugarsku, Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Katolička vjera je utvrđena kao vladajuća dok su ostale trpljene (tolerirane). Država je Katoličkoj crkvi povjerila upravne funkcije (ženidbu, matične knjige, pogrebe), ali je sebi pridržala pravo imenovanja biskupa (*placetum regium*). Sukob Katoličke crkve s reformama jozefinizma okončan je konkordatom 15. XI. 1855., koji je u Hrvatskoj preinačen propisima o položaju grko-istočne vjere, izraelćanima, te Evangeličkoj crkvi, a najviše zakonom o “vjeroispovjednim odnosima” 17. I. 1906.⁴⁰

Josipa II. 5. IV. 1782. izdao je Konzistorijalnu sistemu (*Systema Consistoriale*) na latinskom i njemačkom jeziku koja je sastavio Josip Iždenci, državni savjetnik, a sastoji se od 4 dijela: I. O konzistorijama i o poslovima, što će se u njima raspravljati; II. O sudskom postupku, kojega se imaju pridržavati stranke u parničnim raspravama i eparhijske konzistorije kod donaćanja osude; III. O osoblju, koje će sastavljati eparhijsku konzistoriju i IV. O mitropolitskoj apelacionoj konzistoriji.⁴¹ U njoj je detaljno obrađeno procesno pravo pred crkvenim organima.

Nakon smrti Josipa II., na saboru u Temišvaru zatražena je autonomna oblast, sloboda vjeroispovijesti i pravo građanstva. Ugarska kancelarija tvrdi da nema osnova za oblast, ali je car Leopold II. naredio da se ispita mogućnost stvaranja oblasti u Banatu. Ugarski sabor donosi zakonski član XXVII. 1790./91. o nesjedinjenima grčkog obreda (*De Graeci ritus non Unitis*) kojim oni dobivaju “pravo građanstva” i slobodu u poslovima “sveštenstva, crkve, vere... u poslovima zaklada, nauka i odgajanja omladine... koje nisu protivne osnovnom ustavu kraljevine”.⁴² Car je potvrdio zakon, ali posebna oblast nije formirana.

Skrenimo pozornost na onodobna zbivanja u Rijeci. Trgovačka kolonija grčkih obitelji pridošlih 1717., bila je temelj buduće pravoslavne bogoštovne

39 Bartulović, Željko, *Povijest hrvatskog prava i države* (kompendij), str. 28–36.

40 Žigrović-Pretočki, pl. Ivan, *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na Ustav*, vlastita naklada, Bjelovar 1911., str. 597–598.

41 Akt je bio na snazi do 1871. Miladinović, *Tumač privilegija*, str. 55–81.

42 Miladinović, *Tumač privilegija*, str. 82–83.

općine (*Comunita dei Greci e Slavi ortodossi*). Godine 1768. doseljavaju se još 82 pravoslavne obitelji iz Bosne, kojima je carica Marija Terezija podijelila austrijsko građanstvo, a Josip II. ustupio zemljište za gradnju crkve.⁴³ Pravni status židovske zajednice u Rijeci (oko 25 osoba) reguliran je tek aktom Josipa II. (*Protocollum Deputationi in Re Politicae ordiantae die 26a 9bris 1781 in Ordine ad Regulamentum judaeorum celebrate*).⁴⁴

/ Pregled propisa od XIX. st. do 1918. godine

Teritorijalna srpska oblast prvi puta je formirana u doba revolucionarne 1848. Ugarski sabor je donio Zakonski članak XX. o kongresu, crkvenoj skupštini grčke istočne crkve. On ima 100 zastupnika, 25 iz redova crkvenih osoba, 75 svjetovnih, a između ovih drugih i 25 predstavnika Vojne krajine.⁴⁵ Narodna skupština u Srijemskim Karlovcima 3. V. 1848. proglasila je Srpsku Vojvodinu, u kojoj je srpski narod “politično slobodan i nezavisan pod Domom austrijskim i krunom ugarskom”. Josif Rajačić izabran je za patrijarha, pukovnik Ogulinske regimente Stevan Šupljikac za vojvodu, a na čelu Glavnog odbora bio je Đorđe Stratimirović. Srpska Vojvodina ulazi u politički savez s Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Hrvatski sabor to “prima” 6. VII. 1848. člankom VII., ali nekoliko dana kasnije člankom XI. precizira da je Srijemska županija dio Trojedne kraljevine čime se otvara teritorijalni problem.⁴⁶ Srpsku Vojvodinu dvor u svojim političkim igrama nije izričito priznao, niti negirao jer ne želi okrenuti Srbe koje treba u borbi protiv mađarske revolucije. Sličnu dvoličnost pokazao je Beč spram Hrvata. Ustav iz 1849. priznaje Vojvodinu Srbiju i Tamiški Banat odvojene od Ugarske, ali ne zadugo. Jačanjem položaja vladara i uvođenjem neoapsolutizma Listopadskom

43 Bartulović, Željko, Riječki primjer razvoja propisa o trgovini i formi trgovačkog organiziranja do kraja 19. vijeka, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 58, 2019., str. 81–97; Bartulović, Pravni akti usmjereni na poticanje inovativnosti trgovaca (Analiza primjera iz Hrvatske i Rijeke od srednjeg vijeka do početka 19. stoljeća), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 39/4, 2018., str. 1479–1504.

44 Lukežić, Irvin, Postanak židovske zajednice u Rijeci, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 40, Rijeka 1998., str. 76–85.

45 Miladinović, *Tumač privilegija*, str. 85–86.

46 Pavlović, Srpska, str. 298–303; Margetić, Lujo, Sirotković, Hodimir i Bartulović, Željko, *Vrela iz pravne povijesti naroda SFR Jugoslavije*, Rijeka 1989., str. 101–102.

diplomom 1860., Franjo Josip 27. XII. ukida samoupravu, a Rumski i Iločki kotar vraća Srijemskoj županiji i Hrvatskoj.⁴⁷ Priznanje teritorijalne autonomije pod nazivom Vojvodina Srbija, a ne Srpska Vojvodina navodi na zaključak da je vladar htio sebi sačuvati virtualno pravo na titulu vladara Srbije, možda se nadajući širenju vlasti na prostor Srbije koja 1849. još nije bila međunarodno priznata kao samostalna država.

“Sabor trojedne kraljevine izjavljuje svečano, da trojedna kraljevina priznaje narod srbski, koji u njoj stanuje, kao narod s hrvatskim narodom istovietan i ravnopravan.” 1867.⁴⁸

Vladar je reskriptom 10. VIII 1868. za Hrvatsku i Slavoniju potvrdio zaključke srpskog narodnog sabora od 1864. i 1865. u Srijemskim Karlovcima, a uz neke izmjene zaključak od 24. XII. 1864.: I. O redukciji i dotaciji parohijskoga sveštenstva, o stanju osoblja manastirskoga i dotaciji episkopata, II. O ustrojstvu mjestnih crkvenih občina, III. O školama, IV. O ustrojenju konsistorija i metropolitanskog crkvenog i školskog savjeta, V. O upravljanju manastirskih dobara i srbskih narodnih fondova, VI. O stečajnom parokijalnom izpitu. Za obavljanje crkvenih i školskih poslova u crkvenoj općini postoje mjesna crkvena skupština i mjesni crkveni odbor. Crkvenu skupštinu čine zastupnici čiji je broj razmjeran broju “đuša”, ali ne preko 120. Biraju ih muški članovi općine, stariji od 24 godine, porezni obveznici neporočnog ponašanja. Pasivno biračko pravo imaju stariji od 30 godina. Biraju se na 6 godina, ali se svake druge godine mijenja 1/3 članova. Crkveni odbor čine predsjednik, potpredsjednik te 8 — 24 člana i paroh po zvanju. Odbor bira skupština na 6 godina, a svake treće godine odstupa polovica izabranih kockom.⁴⁹

U doba banovanja Ivana Mažuranića utvrđena je ravnopravnost židovske vjere zakonskim člankom kojim se ustanovljuje ravnopravnost izraeličana sa sljedbenicima ostalih u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznatih vjerezakona od 21. X. 1873. Novi propis o ovom pitanju bio je Zakon o ure-

47 Krkljuš, *Istorija*, str. 65–94; Krkljuš, *Pravna*, str. 391–406; Šarkić, *Istorija*, str. 64–65; Mikavica, *Granice*, str. 89–93; Ranđelović, Nebojša, *Istorija prava II, Osnovi srpske istorije prava*, Niš 2008., str. 51–52 i 57–58.

48 Hrvatske Pravice, str. 146, prema Naše Pravice, *Izbor zakonah, povelja i spisah, znamenitih za državno pravo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202 — 1868*, sastavio Bogoslav Šulek, Zagreb 1868., str. CXXI.

49 Žigrović-Pretočki *Upravno pravo*, str. 613–614; *Hrvatski ustavni zakoni*, Zagreb 1917., str. 432–433.

đenju izraelitičkih bogoštovnih općina od 7. II. 1906.⁵⁰ Mažuranić je donio zakone o reorganizaciji školstva koje je uključivalo i njegovu sekularizaciju čime je došao u sukob s Katoličkom crkvom, ali najveći protesti došli su od strane grčko-istočne crkve koja je smatrala da sukladno propisima o crkvenoj samoupravi važećima za čitavu monarhiju ili njen ugarski dio, hrvatske vlasti ne mogu krnjiti njihova prava u toj oblasti. No, problem je bio u tome što Hrvatsko-ugarska nagodba predviđa školstvo kao hrvatsko autonomno pitanje, što su hrvatski organi primijenili u ovom slučaju, ne osvrćući se na ugarske propise, niti propise crkvenog sabora.

Ustrojstvo grčko-istočnog srpskog narodno-crkvenog sabora utvrđeno je previšnjim reskriptom od 4. V. 1875. Rješenjem vladara 8. X. potvrđen je Statut o ustrojstvu synoda grčko-iztočne srbske mitropolije karlovačke. Sabor je zastupstvo grčkoistočnih vjernika u opsegu srpske mitropolije u stvarima crkve, škole i dotičnih zaklada. Sastoji se od 75 poslanika, 25 svećenika i 50 svjetovnjaka, biranih po izbornom redu. Patrijarh i episkopi su članovi po funkciji. Poslanici se biraju na 3 godine. Sastaju se redovito svake treće godine. Predsjedava patrijarh (mitropolit karlovački). Saziv odobrava vladar, a on ga može odgoditi i raspustiti. Sabor određuje poslovnik uz odobrenje vladara. Sabor imenuje odbor od 9 članova koji se sastaje 4 puta godišnje u sjedištu patrijarha te izvršava zaključke sabora i upravlja crkvenim fondovima. Crkvene građevine spadaju u djelokrug crkve i o njima brine mjesni crkveni odbor, a svjetovne upravne vlasti sudjeluju u tehničkim i upravnim pitanjima.⁵¹

U doba banovanja grofa Károlyja Khuen-Héderváryja Hrvatski sabor donosi dva zakona o vjerskim zajednicama. Prvi je Zakon o uređenju crkve grčko-iztočne i porabi ćirilice u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 14. V. 1887. Srbi grčko-istočne vjere u Hrvatskoj i Slavoniji imaju samostalnu mitropoliju. Ovlašteni su samostalno rješavati, uređivati rukovoditi i upravljati u svojim crkvenim, školskim i zakladnim poslovima, u okvirima svjetovnih zakona u srpsko-grčko-istočnom narodno-crkvenom kongresu koji zastupa vjernike iz zemalja ugarske krune. Pravo vrhovnog nadzora i odobrenja odluka ima vladar. Kongres, uz prethodnu prijavu vladaru, periodički saziva patrijarh, srpski mitropolit. Pripadnicima vjeroispovjesti, na temelju ravnopravnosti priznatih religija, jamči se razmjernan udio sredstava iz državnog proračuna. Zajamčeno

50 Žigrović-Pretočki, *Upravno pravo*, str. 619–621; *Hrvatski ustavni zakoni*, str. 435–441.

51 Žigrović-Pretočki *Upravno pravo*, str. 615–616; *Hrvatski ustavni zakoni*, str. 432–433.

je i pravo korištenja ćirilicnog i latinićnog pisma kada se obraćaju tijelima javne vlasti (“zemaljskih oblasti”), a: “Ondje, gdje Srbi u povećem broju žive, imadu se od prvih molba i rješenja strankam ćirilskim pismom, na ćirilicom pisane podneske izdavati.”⁵²

Položaj protestanata uredio je Zakon o uređenju izvanjskih pravnih odnošaja evangelićkih crkava augsburške i helvetske vjeroizpoviesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 7. V 1898. Zakon je proveden naredbom br. 4972 Odjela za bogoštovlje i nastavu zemaljske vlade od 17. III. 1899. Na snagu su stupili crkveni propisi koji važe u Ugarskoj: A. Zakon o ustavnom ustrojstvu evangelićke kršćanske crkve augsburške vjeroizpoviesti, B. Zakon o razdiobi crkvenih okružja, Zakon o obćem evangelićkom obskrbilištu i Zakon o obćem evangelićkom crkvenom mirovinskom zavodu, C. Zakon o ustavnom ustrojstvu evangelićke kršćanske crkve reformirane helvetske vjeroizpoviesti.⁵³

U Hrvatskoj i Slavoniji Zakon o vjeroizpovjednim odnosima od 17. I. 1906. daje pravo svakoj zakonito priznatoj crkvi ili vjerozakonskoj zajednici “svoj vjerozakon javno izpovjedati”. Zakon se dijeli na glave: I. O vjeroizpovjestima, II. O prijelazu iz jedne vjeroizpovjesti u drugu, III. O vjeroizpovjesti djece, te IV. Prelazne i zaglavne ustanove. U svezi s provedbom zakona ban je donio Naredbu o provedbi zakona od 17. sijećnja 1906. o vjeroizpovjednim odnosima od 15. IV. 1907.⁵⁴ Zakon o priznanju islamske vjeroizpovjesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 27. IV. 1916. uvrstio je islam među priznate vjeroispovijesti. Ban je 3. V. 1916. donio Naredbu o provedbi zakona od 27. travnja 1916. o priznanju islamske vjeroizpovjesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.⁵⁵ Priznate vjere i zajednice do 1918. bile su: rimokatolićka (grkokatolićka), grćko-istoćna, evangelićka augsburškog i helvetskoga ispovjedanja, židovska (izraelitićka) i islamska (muhamedanska).⁵⁶

Naredbom kraljevskog povjerenika u Hrvatskoj i Slavoniji od 24. I. 1913. proglašeno je rješenje vladara od 11. VIII. 1912. o autonomiji grćko-istoćne crkve. Izvan snage su stavljene uredbe o: privremenom ustroju grćko-istoćne

52 Hrvatski ustavni zakoni, str. 432–433.

53 Žigrović-Pretoćki Upravno pravo, str. 616–618.

54 Hrvatski ustavni zakoni, str. 414–431.

55 Hrvatski ustavni zakoni, str. 441–446; Marinović Bobinac, Ankica i Marinović Jerolimov, Dinika, Vjerske zajednice u Hrvatskoj, Udruga za vjersku slobodu u RH, Prometej, Zagreba 2008., str. 285.

56 Žigrović-Pretoćki Upravno pravo, str. 414–431.

srpske dijeceze i mitropolitskog crkvenog i narodno-školskog savjeta, izborom redu i ustroju crkvenog sabora iz reskripta od 14. V. 1875., a na snagu ponovno stupile odredbe poglavlja IV. i V. donesenih na saboru 1864./1865., sadržanih u reskriptu od 10. VIII. 1868. i pripadajući izborni red s promjenama koje će provesti vlada. Izvan snage se stavlja uredba o upravi grčko-istočnih srpskih manastirskih dobara od 28. III. 1908. i uvodi ranija praksa.⁵⁷

/ Zaključak

Položaj doseljenog stanovništva, poglavito Srba na hrvatskim prostorima u okviru Habsburške / Austrougarske Monarhije bio je predmet više važnih pravnih akata. Počevši od Vlaških statuta vladar daje određena prava stanovništvu u obliku personalne samouprave. Akti donošeni tokom rata protiv Turaka 1683. — 1699. pokazuju kako se mijenja odnos vlasti prema pravoslavlima. Od početnih poziva kojima obećava priznanje ranijih prava i zaštitu kao i vojvodu, do akata u kojima prevladava naredbodavni ton vladara kojim želi istaknuti da su Srbi priznali njegovu vlast i da kao podanici zavise o milosti vladara. Posebno se regulira položaj pravoslavne crkve, ali se njena autonomija vremenom ograničava u korist svjetovne vlasti, u prvom redu vladara prosvijećenog apsolutizma, a ne ugarskih i hrvatskih organa koji također zavise o (samo)volji vladara. Poseban teritorij više se ne spominje sve dok u revolucionarnim zbivanjima 1848. nije proglašena Srpska Vojvodina. Ustavom 1849. potvrđena Vojvodina Srbija i Tamiški Banat nestaju u doba Bachova neoapsolutizma 1860.

Propisi koje je Sabor Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije donosio u XIX. do 1918. dio su onodobnog, ali ipak novovjekovnog zakonodavstva. Dijelom u njima valja sagledavati političke okolnosti u kojima su nastajali, međusobne odnose, tada ne tek vjerskih skupina, već izgrađenih nacija (Hrvata, Mađara i Srba), političkih skupina u Saboru (mađaroni, narodnjaci, Hrvatsko-srpska koalicija).

Pitanje položaja nacionalnih i vjerskih manjina i njihovih prava dio su lepeze međunarodnih konvencija, ugovora i akata kao i unutarnjih propisa država. Oni ostaju izazovi u Europi i svijetu i u XXI. st. U budućnosti koja dolazi,

57 Žigrović-Pretočki, *Upravno pravo*, str. 432–433.

u doba integracija i globalizacije ne smije se zaboraviti vlastita prošlost, pogotovo pravne tradicije koje možemo smatrati pretečama manjinskih i vjerskih prava i sloboda u suvremenom svijetu.

/ *Literatura*

Bartulović, Željko, Povijesni razvoj Hreljina od prvog spomena do sredine XIX. stoljeća, *Bakarski zbornik 1*, Bakar 1995., str. 7—18.

Bartulović, Željko, *Povijest hrvatskog prava i države (kompendij)*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2008.

Bartulović, Željko, Pravni akti usmjereni na poticanje inovativnosti trgovaca (Analiza primjera iz Hrvatske i Rijeke od srednjeg vijeka do početka 19. stoljeća), *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 39/4, 2018., str. 1479—1504.

Bartulović, Željko, Riječki primjer razvoja propisa o trgovini i formi trgovačkog organiziranja do kraja 19. vijeka, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 58, 2019., str. 81—97.

Bartulović, Željko i Randelović, Nebojša, *Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš 2009.

Black's Law Dictionary, West Publishing Co., St. Paul, Minnesota 1991.

Festić, Raifa, *Opća historija države i prava*, COLPI, Sarajevo 1998.

Herkov, Zlatko, *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, Matica hrvatska, Zagreb 1948.

Hrvatske pravice, (sastavio Požar, Hrvoje), vlastita naklada, Split — Zagreb 1990.

Krkljuš, Ljubomirka, *Istorija političkih i pravnih institucija Vojvodine*, Pravni fakulteta, Novi Sad 2004.

Krkljuš, Ljubomirka, *Pravna istorija srpskog naroda*, Prometej, Novi Sad 2002.

Krkljuš, Ljubomirka i ŠARKIĆ, Srđan, *Odabrani izvori iz državnopravne istorije Jugoslavije*, Naučna knjiga, Beograd 1982.

Kurtović, Šefko, *Opća historija države i prava*, I. knjiga, Robovlasništvo i feudalizam, Informator, Zagreb 1987.

Lukežić, Irvin, Postanak židovske zajednice u Rijeci, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 40, 1998., str. 76—85.

Margetić, Lujo, *Opća povijest prava i države*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 1998.

Margetić, Lujo, Sirotković, Hodimir i Bartulović, Željko, *Vrela iz pravne povijesti naroda SFR Jugoslavije*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 1989.

Marijan, Vlado St., *Srpska istorijska čitanka 2*, NNK, Beograd 2001.

Marinović Bobinac, Ankica i Marinović Jerolimov, Dinka, *Vjerske zajednice*

u Hrvatskoj, Udruga za vjersku slobodu u RH, Prometej, Zagreba 2008.

Mikavica, Dejan, *Granice Vojvodine 1848.-1868.*, u Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa *Pravne i povijesne odrednice granica srednje i jugoistočne Europe*, Osijek 2011., str. 87—95.

Miladinović, Žarko, *Tumač povlastica, zakona, uredaba i drugih naređenja srpske narodne crkvene autonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad 1897.

Miller, Nicholas J., *Between Nation and State, Serbian Politics in Croatia Before the First World War*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1997.

Milovanović, Suzana, *Srpska narodnocrkvena autonomija u Ugarskoj u drugoj polovini 19. i početkom 20. veka*, *Rad Muzeja Vojvodine*, 50/2008., str. 207—228.

Pavlović, Marko, *Srpska pravna istorija, vlastita naklada*, Kragujevac 2005.

Pravna enciklopedija, 2. knjiga, Savremena administracija, Beograd 1989.

Randelović, Nebojša, *Istorija prava II, Osnovi srpske istorije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš 2008.

Šarkić, Srđan, *Istorija države i prava Srbije*, Istorija države i prava II, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad 2009.

Šidak, Jaroslav, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*, Školska knjiga, Zagreb 1952.

Vejinović, Slavko, *Srbi u dijaspori u prošlosti i sadašnjosti*, Muzej Vojvodine, Novi Sad 1999.

Vukas Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Školska knjiga, Zagreb 1978.

Žigrović-Pretočki, pl. Ivan, *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na Ustav*, vlastita naklada, Bjelovar 1911.

ŽELJKO BARTULOVIĆ Legal status of minority religious groups in Croatia until year 1918

In this paper, the author deals with the legal aspects of the status of minority religious groups in the territory of the present-day Republic of Croatia until year 1918. Most of this paper is devoted to the rights of the Orthodox population, which mostly overlaps with the right of settled Serbs. The Wallachian statutes (*Statuta Walachorum*), a royal act from 1630, were analyzed. The next privilege was brought by Emperor Leopold I on April 6th 1690, calling for an uprising of the Serbian people under the rule of the Turks and for the first time mentioning of duke (*vojvoda*) – a title that is at the base of the historical

name of Vojvodina. Religious freedom was promised by Leopold I to the Serbs in an act issued on August 21st 1690 in Vienna, mentioning the right to own archbishop, as well as in the new privilege on March 4th 1695 sent to the church and secular authorities in Croatia and Hungary, which also establishes the right to own schools. In the 18th century, the Declaratory of Maria Theresa from July 16th 1779, which governs the Church-People's Assembly and the Consistory System of Joseph II on April 5th 1782, which contains procedural regulations before church bodies. When they granted privileges the rulers took more care of their own, state interest, and less of the benefit of the settled Serbs, but they still represent an important beginning and the basis of the legal regulation of the position of the Serbs.

In the 19th century the Croatian Parliament confirmed the decisions of the Serbian Church-People's Assembly from 1864 and 1865. Laws on the position of the Jewish religious community were passed in 1873 and 1906. Organisation of the Greek-Eastern religious community and the use of the Cyrillic alphabet. The position of Protestant communities was determined by law in 1898, the Law on Religious Relations was adopted by the parliament in 1906, and the last law on the position of Islamic religious community was from 1916.

KEYWORDS: *religion, privileges of residents and religious communities, 17 — 20 century*